

Van valami megnevezhetetlen háttérbeli, velünk született vagy neveltetésünk által szerzett beállítódásunk, aminek alapján valamit hitelesnek fogadunk el, mást pedig elutasítunk? Nehéz elvonatkoztatni attól, hogy egy írásba foglalt hagyomány mögött valami titkos tudást feltételezzünk. Olyan információt, amely nem mindenki számára hozzáférhető, hanem csak beavatott kevesek juthatnak el a megismerésére. Innen már csak egy lépés, hogy elkezdjünk összeesküvés-elméleteket gyártani a tekintéllyel bíró írásbeli hagyomány kialakulásával kapcsolatban.

„A papok eltüntették a számukra kellemetlen iratokat, és csak azokat hagyták meg és sokszorosították, amelyek az ő érdekeiket szolgálták.” Ismerős? Az ember szereti a bizsergető titkokat. Szereti úgy hinni, hogy valaki valamit eltitkol előle, és kellő eltökéltséggel a titkok közelébe tud férkőzni. Szeretne kiválasztott lenni, szeretne titkok tudója, beavatottja lenni. Ha ez nem adatik meg, akkor szívesen elfogad „hozomra” másodkézből vett féligazságokat vagy totális blódségeket, hogy aztán azok bűsz hirdetőjévé váljon. Ez pótolja némileg a kiválasztottság, a többiektől való különbözőség illúzióját.

Pedig paradox módon épp fordítva van, mint gondolnánk. Míg a mezőgazdaságban, a gyógyításban, az iparban, a hadászatban és a mindennapok gyakorlatát érintő bármely tudomány területén valóban léteznek titkok, összeesküvések, visszatartott információk, meghamisított statisztikák és mérési eredmények, amelyekkel különféle hatalmi és érdekcsoportok manipulálhatják a közvéleményt a saját minél nagyobb profitjuk fenntartása érdekében, addig egyes-egyedül pont az istenkérdés annyira nyilvános, mindenki számára hozzáférhető, hogy semmilyen jól kiagyalt hazugsággal nem lehet elrejteni. „*Ami ugyanis nem látható belőle: az ő örök hatalma és istensége, az a világ teremtésétől fogva alkotásainak értelmes vizsgálata révén meglátható*” – írja Pál apostol (Róm 1, 20), és ezzel a kijelentéssel csak abban az esetben lehet egyet nem érteni, ha az előző fejezetekben leírt szinte valamennyi szempontot tömény ostobaságnak tartja valaki. Ez a hozzáállás azonban további vita és érvelés alapjául aligha szolgálhat.

A természetes istenismeretről épp ezért ennél többet értelmetlennek tartanék írni. De tegyük fel a kérdést, hogy mi a helyzet a Bibliával? Igen, a keresztyénség számára nagyon fontos ez a könyv. Isten írott igéje. Hit, élet és erkölcs zsinórmértéke. Hivatkozási alap. Kiindulás, forrás, amelyhez mindig vissza lehet és szükséges is visszatérni. Inspirált, és ami nem kevésbé fontos: inspiráló szöveg. Megszólító és életet formáló erejű szó. Int, figyelmeztet, emlékeztet, vigasztal, bátorít, felszabadít és gyönyörködtet. Az emberi élet, a lélek nélkülözhetetlen tápláléka.

Hogyan jött létre? Régtől fogva szájhagyomány útján terjedtek történetek, amelyeket írásba foglaltak. Némelyiket többféleképpen is. Másolták, gyűjtötték, szerkesztették, továbbadták őket. Évszázadok alatt, egymást követő nemzedékek kitartó munkája nyomán jegecesedett ki végső formájuk. A mindennapos használat és érdeklődés alapján voltak könyvecskék, amelyek kimaradtak, vannak, amelyek kisebb-nagyobb súllyal végül bekerültek a gyűjteménybe. A teljes Biblia egyáltalán nem homogén fajsúlyú szöveggyűjtemény. Vannak nagyon erősen meghatározó szakaszok, és vannak könnyedebb vagy egyenesen meseszerű vagy akár megmosolyogtató részletek. És vannak unalmas, érthetetlen hosszas felsorolások, amelyek inkább a keletkezési kor egyes történelmi eseményeinek vagy szokásainak megismerése szempontjából érdekesek.

Fontos észrevenni, hogy magán a Biblián belül felfedezhető egy több szálon futó teológiai fejlődés. Sok esetben a későbbi szövegek újraértelmezik, esetenként felülírják a korábbi hagyományokat. Korábban szentnek tartott szabályok és erkölcsi normák veszítik érvényüket egy új társadalmi helyzetben. Már az Ószövetségen belül is tetten érhető ez a folyamat. Az

Ószövetség és Újszövetség egymáshoz való viszonya pedig egészen sajátos. És akkor még nem szóltunk az Újszövetség iratainak egymáshoz fűződő viszonyáról, a különféle irányzatokról, amelyek néha egymástól eltérően eléggé különböző dolgokra teszik a hangsúlyt. Az egyház történetében is tetten érhető ugyanez. Egy jelentős 20. századi teológus, Gerhard Ebeling nagyon találó megfogalmazása szerint „az egyház története a Szentírás értelmezésének története”. Kérdezhetné valaki, mi van a kimaradt könyvekkel. Ezek is hozzáférhetőek, és semmi olyat nem tartalmaznak, ami érdemben felülmúrná azt a tanítást, ami a kanonikus könyvek alapján hitelesnek és lényegesnek mondható. A Bibliát magát is esendő emberek írták esendő emberekről, esendő embereknek. Sokféle műfajban. A történetekben, a költői, a vallásos és jogi szövegekben egyaránt az a fontos, hogy az Örökkévaló cselekszik az egyes ember életében, a nép és az emberiség történelmében. Célja pedig nem más, mint hogy elvezesse saját léte lényegének felismeréséhez és megéléséhez. A teljes élethez. A boldog és örökké tartó élethez. Az Ószövetség a zsidóság Bibliája is egyben. Ez tehát elválaszthatatlanul összeköti a keresztyénséget Izrael történetével. Nem értelmezhető az Újszövetség az Ószövetség nélkül. És ördögi zagyvaság minden arra tett kísérlet, hogy Krisztus evangéliumát megfossa eredeti gyökereitől és más alapra helyezze.

Isten az Egyházban

Az első keresztyén közösség Jeruzsálemben jött létre, Péter apostol beszéde nyomán. Azt állította, hogy a nemrég keresztre feszített názáreti rabbi, Jézus nem más, mint a várva várt messiás, aki bár meghalt, de a harmadik napon feltámadt, él, és ő fog ítéletet tartani az emberek felett. A nagyon egyszerű szavak mégis olyan erővel szólították meg az ott egybegyűlteket, hogy háromezer férfi a teljes háznépével együtt csatlakozott ehhez a mozgalomhoz. Vízbe merítkeztek az Atya és a Fiú és a Szentlélek nevében, ezzel kifejezve, hogy régi életük helyett újat kezdenek, amit Jézus Krisztusnak szentelnek. Ezek a hívők naponként összegyülekeztek, imádkoztak, jót tettek mindenkivel, és vagyonukat is megosztották. Szép kezdet.

Hamar megjelentek azonban a megosztást előidéző viták. Egyik ismert és sokat idézett példa, a 3. században élt karthágói püspök, a később szentté is avatott Cyprianus nevéhez fűződő kijelentés, miszerint az „egyházon kívül nincs üdvösség” (extra ecclesiam nulla salus). Később a nyugati, római központú egyház ezt a mondatot a keleti, bizánci központú, magát ortodoxnak (igazhitűnek) nevező egyházzal szembeni érvelésként használta. Így lett a Krisztus által kapott üdvösség és az egyházban megtalált közösség feletti örömből egy rideg és kirekesztő elhatárolódás.

Nagy kísértés minden vallási közösség számára, hogy kizárólagosnak tartsa magát. Hogy úgy tekintsen a világra, mint elveszett helyre, és saját magára mint oázisra a sivatagban. A biztonságot jelentő menedéken kívüli világban azonban a biztos pusztulással fenyegető ellenséges környezetet látják. Ezért fontos a tagok egzisztenciális függőségben tartása. Minden lázadást, hűtlenséget, de akár csak a kétely szikráját is azzal büntetik, hogy kirekesztik maguk közül. Ez a meglehetősen gonosz beállítódás különösen is kísért abban az esetben, ha a vallási közösség szinte fedésben van a politikai hatalommal. Az egyház Nagy Konstantin császár óta valójában ebben a lelki béklyóban szenved. Ezért üldözhetők eretnekeként a más nézetten lévők, köztük a legkülönbeket. Ezért tombolhatott az inkvizíció, ezért égethettek máglyán anyanyelvre fordított Bibliákat, egyéb könyveket és szerzőiket egyaránt.

Igen, volt idő, amikor az egyház is olyan intézményként működött, amelynek érdekében

állott információkat visszatartani, nyilvánvaló igazságokat meghamisítani, csak hogy saját befolyását, hatalmát továbbra is fenntarthassa. Isten mégis jelen tudott lenni a világban, még az identitásából kifordult egyház által is. Nemcsak akkor, amikor még a keresztyénséget üldözték, hanem akkor is, amikor a keresztyénség nevében üldöztek másokat. Ezekben a sötét és szégyenletes időkben is éltek és dolgoztak teológusok, akik maradandót alkottak, és voltak hívek, akik csendes alázattal élték meg Isten iránti bizalmukat.

Isten a reformációban

Minden közösség és intézmény életében elérkezik azonban az idő, amikor már nem mehetnek úgy a dolgok, ahogyan azelőtt. A világban legtöbbször lázadók és újítók formálják a történelmet. Sokszor a rossztól a még rosszabb irányába.

Az egyházban viszont ezért nagy jelentőségű a Biblia tekintélye. Egy szegényeknek és szerényeknek szóló vigasztaló mozgalomból uralkodó és gögös intézmény lett az évszázadok alatt. Voltak és vannak azonban emberek, akik lelkiismerete, igazságérzete megszólalt a megfelelő pillanatban, és rámutattak arra, hogy ami történik, az mennyire nincs összhangban azzal, amit akár a próféták hirdettek, főként pedig azzal, amit Jézus tett és tanított.

Csak néhány példát emeljünk ki a sok közül: az első századok remetéi, a szerzetesi mozgalmak, amelyek a szegényekkel vállaltak sorsközösséget, mint Assisi Ferenc (†1226) vagy Husz János, aki teológiai alapon bírálta az egyházat, és ezért megégették (†1415), majd rá száz évvel később Luther (†1546), akire viszont már elég sokan hallgattak ahhoz, köztük befolyásos urak is, hogy ne lehessen csak úgy semmibe venni, és tanítása átformálja Európa gondolkodását, de még a térképet is. A wittenbergi templom kapujára 1517. október 31-én kiszögeezett legendás 95 tétel, mára már – hála Istennek – nagyrészt aktualitását veszítette. Hiszen ha valaki pénzért árulna bűnbocsánatot, és erre lenne is fizetőképes kereslet, akkor ott már a 95 tétel sem segítene. Az intellektuális és szellemi igényesség, a jól tájékozott lelkiismeretre való hallgatás és azért való bátor kiállás, a felismert igazság iránti elkötelezettség és annak érvényesülése érdekében vállalt áldozat érvénye épp ezért sosem évül el. Amit pedig az emberi természetről, az Istentől való elszakadt állapotról, valamint Krisztus személyéről és Istennel való kapcsolatunk helyreállításában elvégzett műve jelentőségéről tanít Luther, az ma is megállja a helyét.

Később, a nagyrészt épp Luther hatására új teológiai látásra jutó John Wesley (†1791), aki barátaival és fivérével együtt Angliában a szinte írástudatlan és kizsákmányolt munkások között hirdette Krisztus evangéliumát, olyan radikális változásokat hozott a társadalmi életbe is, amely az egész világtörténelmet befolyásolta. Sajnos csak kevesen tudják, hogy a munkásmozgalom első mártírjai keresztyén hívők, a Wesley munkássága nyomán kialakult metodista közösség tagjai voltak. Az Isten iránti bizalom és az embertársak iránti irgalmas szeretet ereje csodákra képes, és háborúkat előzhet meg, vagy fegyvereket csitíthat el.

Jelenleg is szerte a világon, különösen a keresztyénségtől korábban kevésbé érintett földrészekben és országokban sokféle mozgalom és irányzat kap szárnyra, és általuk emberek millióihoz jut el a Jézus Krisztusról szóló jó hír, miszerint Isten szereti az embert, és azt akarja, hogy mindenki boldog, teljes életet élhessen már itt a földön, de ami ennél is több, hogy megszabadít elveszettségünkből és az Örökkévalóval állítja összhangba az életünket.

A 20. században újabb, főként a Szentlélek látható munkálkodására hivatkozó közösségek egész sora jött létre, de a hagyományos egyházakon belül is fel-fellobbannak lángocskák, élednek „karizmatikus” mozgalmak, vagy megjelenik egy-egy csodabogár, mint például

Ferenc pápa vagy a coloradói Denverben evangélikus lelkészként szolgáló Nadia Bolz-Weber vagy nálunk, az Isten bohóca szerepet büszkén vállaló akadémikus professzor, Kamarás István, akik emlékeztetik környezetüket arra, hogy az egyház valójában miről is kellene hogy szóljon.

A 20. század egyik kétségkívül legjelentősebb egyházi eseménye volt az 1962–1965 között, XXIII. János pápa által összehívott II. vatikáni zsinat, amely számos, a reformáció által fölvetett alapvető teológiai kérdésben, valamint időszerű társadalmi problémák megítélésében is nagy előrelépést hozott. Még mindig időbe telik, hogy az egyház népe gondolkodásában is ténylegesen és láthatóan teret nyerjen ez a szellemi tisztulás.

Isten az Egyházon kívül

Spinoza (†1677) portugál származású, de Hollandiában született és élt zsidó filozófus kivételesen eredeti gondolkodó és egyben bátor ember is volt. Így mind saját szubkultúrája, mind pedig a kor felfogásának fügét mutatva ki merete mondani az akkor, sőt még ma is sokak számára botrányosnak tartott kifejezést: „Deus sive natura” – „Isten, vagyis a természet”.

Az utókor nagyvonalúan meg is ajándékozta őt a „panteizmus atyja” címmel. Előzékenyen alapot szolgáltatva ezzel arra, hogy bármelyik gondolkozni lusta, ámde annál magabiztosabb iskolázatlan vagy feleslegesen iskolázott embertársunk erre hivatkozva olyan emelkedett bölcsességekkel gazdagítsa eszmetörténetünket, hogy „mindegy miben, csak valamiben hinni kell”, más változatban: „én a magam módján vagyok vallásos”, „isten mindenütt és mindenben jelen van”, vagy még magasztosabban: „a természetben” – illetve „magamban hiszek”. De tudod mit? Ez még nem is lenne akkora baj. Hiszen végtére is miért ne lehetne, hogy az ember a saját magasztos küldetésében higgyen? És ugyan mi másban hihetne, mint abban, hogy valóban betölti rendelt hivatását?

Csak hogy ezt egy valóban magasztosabb felismerés által érhetné el. Nem pedig azzal, hogy a fűvet, a fát, a szökellő nyuszit, pláne a maga mögött hagyott bogóját minden továbbgondolás nélkül azonosítjuk Istennel. Az ember által ismert anyag és más tapasztalt létező nemcsak hogy nem a dolgok összessége, hanem csupán parányi része a Valóságnak. Ezt Spinoza és az őt még értő Hegel tudta is jól.

Ennél lényegesen átütőbb erejű, ámde az iméntinél nem kevésbé félreértett jelenségeknek mondhatjuk a majdnem kortárs művészet olyan remekeit, mint a Monty Python csoport kultuszi erejű mozijait vagy a *South Park* című rajzfilmsorozatot. Alig találkozom olyan hatvan év alatti keresztyén értelmiségi embertársammal, aki a *Gyalog galoppból*, a *Brian életéből* vagy akár Eric Cartman, Kyle Boroflovsky, Stan Marsh, Mr. Garrison vagy Séf bácsi poénjaiból ne tudna emlékezetből idézni.

Pedig a konszolidáltnak titulált közfelfogás szerint ezek az alkotások nagyon erőteljesen kifigurázzák a keresztyénséget, a bibliai hagyományt, sőt az egyház történetének legszentebb mozzanataival, főként a jelenével sem bánnak épp kesztyűs kézzel. Még szerencse, hogy nem élünk a középkorban, és nem gyulladnak fel máglyák. És szerencse, hogy az Örökkévaló Isten európai keresztyén tisztelői közül még a legszélsőségesebb fundamentalisták is csak suttyomban gondolkodnak abban, hogy a személyes ízlésüknek vagy akár a közfelfogás szerinti illemnek ellentmondó vagy akár vallásgyaláznak nevezhető megnyilvánulásokon valamilyen hatósági büntetéssel akarjanak elégtételt venni. A géppisztoly-sorozatot, a robbantást vagy mások fejének levágását pedig végképp nem tudják úgy elképzelni, mint ami bármilyen körülmények között vagy bármilyen indokkal is

Isten tetszése szerint való lehetne. Talán mégsem volt teljesen elfecsérelt az a néhány ezer év, amely során kialakult a nyugati típusúnak mondott polgári demokrácia?

Erről jut eszembe a keresztyénség legmegátalkodottabb ellenségeként számon tartott Nietzsche, aki a morál genealógiájáról folytatott fejtegetéseiben végiggondolta az emberiség történetét ebből a szempontból is. Evangélikus lelkész gyerekeként már nyolcéves korában büszkén vallotta magát ateistának. Van ebben valami szép. Mindenkinek be kell járnia a saját útját.

Igaz ugyan, hogy őt mindmáig az egyház ellenségeként tartják számon, mégis, megnyilvánulásai többségében felfedezhető egy hamisíthatatlan, mély és eredendő eltökéltség ama emberség és erkölcsiség iránt, amely csak Krisztussal magával írható le méltóképpen. Sosem tért meg, „csak” megtébolyult. Elméje elborulása előtti utolsó írása, *Az Antikrisztus* – címével ellentétben – felér egy evangéliummal. Sorsa valódi krisztusi sors egy álszent és istentelen világban.

Ugyancsak hasonló okokból vált kedvencemmé Madách Imre *Tragédiája*. Lucifer alakja mint az Úr ironikus alteregója jelenik meg benne. Nélküle Isten egy önmagát túl komolyan vevő, humortalan diktátor lenne csupán, amilyenhez hasonlókkal sajnos bőven találkozhatunk munkahelyeken, családokban és országok vezetői között is. Ők, még ha keresztyénként tetszelegnek is, kívül vannak az igazi egyházon. Csupán a nekik fügét mutató, őket kifigurázó alakoknak – mint Nietzsche-nek, a Monty Python csoportnak vagy mindenekfelett legkedvesebb írómnak, a magát következetesen ateista humanistának valló Kurt Vonnegutnak és hozzájuk hasonló erkölcsi géniuszoknak – köszönhetik, hogy mégis Isten szeretetének erőterén belül gondolhatunk rájuk is.